

medicinals de *quall* 'el quart estòmac dels ruminants': «totz les *quayls* són calentz e simples e solven e valen. El *cayl* de la lebre can és donat a beure temprat ab vinagre val de la epilència e vede l córrer de la flor, e fa soltar la leyt e la sanch can és *quayllada* en l'estòmac --- e açò fan los *quayls* de totes les bèsties de iiiij peus perquè an gran poder de solvre» (p. 170); respecte a aquest efecte de *quall* per dissoldre, que és noció contrària a la de coagular, notem el que diu el mateix llibre d'un altre coagulant: «--- quan és més en la leyt fa-la *quallar* e soluu la que és *cuallada*» (p. 105); ja ens hem referit al mossarabisme *quwályo* (*qályo*) usat per Abenbuclarix en relació al *quall* de camells (supra). Busa-Nebr. (1507) ens dona «*Cuall de animal: uentriculus*». Notem que l'estòmac o tripa de cabrit encara s'usa en molts llocs per a fer pendre's la llet. Ferraz en el seu *Vocab. d'Alta Ribag.* defineix la variant *callo*, allí usual, com «estómag de cabrito recién nacido, que con la leche que contiene sirve para cuajar otras leches» i inclou aquest exemple: «Aniràs a buscé un *callo* ta ('per a') *callá* la llet» (p. 36),⁷ i hom va dir a JCoromines a Bielsa (Alt Aragó) que el *kuálo* es feia «con la tripa del *krapito* ('cabrit)». Però en moltes regions sempre ha estat ben comú usar la flor de certes plantes, com ara, les de *Cynara cardunculus* i *Galium verum* etc., que es coneixen en català amb els noms populars de *card bord*, *herba carxofera*, *carxofera borda*, *qualla-llet*, i els esmentats *herba-col* i *herba colera*, els compostos en què *col*, forma variant de *quall*, perpetua COA(G)ULUM i *colera* el ll. COAGULARIA com hem dit ja.

Avui dia *quall* és viu juntament amb *quallar* en el País Valencià. Segons *AlcM* a Xàtiva es diu de «la flor de carxofera usada per a coagular»;⁸ en l'accepció de 'porció de llet o sang quallada' (ja en OPou, *ThPu.*,³⁵ 1575: «Lo *quall*: coagulum», p. 197) fou emprada recentment pel X. Casp: «Tots tres menjàvem aquells *qualls* de sang» (*AlcM*). En l'ac. de 'herba-col' s'hi usa a més *quallallet* (infra). El mot *quall* apareix a més en el compost *herba-coll* (variant de *herba-col*), a què ens referirem més avall, i com hem dit ja, molt probablement en l'expressió (*temps*) de *coll* (supra).

La variant *col* ja apareix en un inventari de Cervera de 1373 en el compost *herba-col*: «Item fo atrobada al dit obrador una quaxeta ab *erba col*» (*BABL* vi, 198). Amb aquest valor sembla haver estat més comú *herba colera*: ja en la Lleuda de Tort. de 1252 (Alart, *RLR* iv, 251), en la *Tarifa de Corr. de Bna.*, 1271, § 33 (JCoromines, *EntreDL* i, p. 157), en *CostTort.* (ed. Oliver, p. 381), doc. de Ribes, a. 1380: «I saler de sall ple d'*erba colera*» (*BABL* vi, 472); *card coler* en el *Receptari* de Micer Johan de 1466 (*BABL* vii, 328). Avui dia *col* [*kɔl*] alterna amb *herba-col* [*kɔl*] al Pallars,⁹ i *herba-col* és propi en general dels dialectes or. i oc. i les Balears segons *AlcM*;¹⁰ la variant *herba-coll* a Calaceit (ib.), *card coler* es diu en els dial. or. i oc. (ib., s. v. *card*) i *herba-colera* al Maestrat i Tortosa, i hi ha a Mallorca *Es Card(s) Colers* gran partida de serra pujant de Sóller al Puig Major, damunt Fornalutx [*Cor.* 1953]; JCoromines té anotat

kardo kyaléro a l'arag. d'Olocau del Rei (Ports de Mor., 1961). Notem, a més, el compost *olla colera* 'espècie d'alfàbia, de test ---, hi aboquen els monyidors la llet que duen dins les ferrades, en haver monyit, per preparar-la per formatjar-la', recollit a Manac. (*B DLC* vii, 180) i és usual a Mall. i Men. (*AlcM* s. v. *colera*).¹¹

Quallada 'massa de llet apresada': avui usual a València (en Sanelo *cua*-, *coa*-, p. 99b, *cua*- Escrig) i ja apareix en el *Proc. Olives* (fi S. xv) del valencià B. Ferraz: «[Vós] dieu que molt blanca - la llet e molt dolça / --- / Yo no crech que sia - ni bon sorigot, / --- / Ni may ne fareu - d'aquella vós nates, / Broçat ni *quallada*» (v. 1202); després en el *ThPu.* (1575) juntament amb la variant *colada* (que molt probablement OPou donava com a mot propi de Girona): «*Quallada* o *colada*: Lac coagulatum, vel coactum» (p. 197); la variant *collada* (derivat de *collar*) se sent a Calaceit i Benassal (Griera, *BDC* xvi, 15) i també a Morella (*AlcM*). L'altra variant *colada* (derivat de *collar*), testimoniada en el *ThPu.*, ja apareix en Serra, *Gènesi*, text del 1451 p. p. Amer: «meseren nom los fills de Israel a aquell menjar manna, la qual era semblant de *colada* blanca e la sua sabor era axí com de mel» (p. 75). Té avui molta extensió: *AlcM* la localitza a l'Empordà, a Espot (Pallars), Tortosa i a més a Mall. i Men.; Mn. AMAlcover la recull a Manacor definint-la com «la llet apresada dins l'olla colera» (*B DLC* vii, 182); fou usada pel menorquí Camps i Mercadal: «quand sa madona d'Albranca es posava a formatjar i obria en creu, am sa mà oberta, sa *colada* per traure des fons de s'aufàbia es plat de sa buscaveta ---» (*Folkl. Men.* ii, 51); JCoromines té registrada *colada* amb el mateix sentit o ja gairebé com 'nata' a Estaon (Cardós, 1934) i Ferrera (1933), i *la kəyladə* a Orellà (Confl., 1959), on li van dir que significava «massa de llet *callada* ('presa') que lliguen en un drap i la pengen al sostre perquè es vagi esgotant el *sərgót* i així en fan *brusát* ('recuit, mató de llet)»; Griera dona *caulades* 'formatges fets amb llet brossada' a Perpinyà (*BDC* xvi, 146).

Qualladura [«--- la *qualladura* de la leyt ---» en el sentit de 'coagulació de la llet' en *Libre de Medic. Part.*, p. 75, ms. S. xiv]. *Quallament* [1507, Busa-Nebr., s. v. *cuallament*, igual en Sanelo, p. 99b, Escrig 1851]. *Quallaret* 'el quart estòmac dels ruminants tendres' [Val., *AlcM*; Escrig 1851, sembla donar el mot en aquest sentit]. *Qualleró* 'coàgul de sang, de llet etc.' [Sanelo, p. 191a; Escrig; usual a Val., *AlcM*].

Quallat, *-ada* [Sor Villena «la Senyora (=Verge Maria), retornant al cap, adobaua los cabells e leuaua la sanch *quallada* qui staua entre aquells, e, ab gran plor, deia: "Oh, Fill meu! ---"» (*Vita Chr.*, cap. 219, iii, 101); 1472 JEsteve «*Quallat* o spes: Concretum, ut lac concretum» (*DAG.*);¹² fig. 'format, desenvolupat' com *xicotés quallats*, usual a Val., *AlcM* (veg. també supra i les notes 4 i 7); en el sentit de 'atapeït, ben ple', l'usa Fr. Lluís Galiana en *Rond. de Rond.* (Val., 1776): «--- les finestres estaven *cuallades* de gentola ---» (p. 70), i també T. Llorente (*AlcM*). Notem a més la variant *colat* com en *ferro colat* (supra).